

Zakład ubezpieczeń jako podmiot uważany za pokrzywdzonego w procesie karnym

Przejdź do produktu na ksiegarnia.beck.pl

Wstęp

Niniejsza monografia poświęcona została problematyce uczestnictwa zakładów ubezpieczeń, zobowiązanych do pokrycia szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu przez przestępstwo oraz tych, które naprawiły szkodę, w procesie karnym. Wskazanym zakładom ubezpieczeń ustawodawca przyznał szczególny status. Mimo niewypełnienia ustawowej, materialnoprawnej definicji pokrzywdzonego przepis art. 49 § 3 ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (KPK)¹ nakazuje uznawać wymienione podmioty za pokrzywdzonych w zakresie, w jakim pokryły szkodę lub są zobowiązane do jej pokrycia.

Do zajęcia się przedmiotową problematyką zachęciło autorkę zawodowe zetknięcie się z udziałem zakładów ubezpieczeń zobowiązanych do pokrycia szkody wyrządzonej przez przestępstwo w procesie karnym i w procesie cywilnym. Poczynione obserwacje skłaniają do wniosku, że na tle uczestnictwa tych podmiotów w postępowaniu karnym pojawia się wiele swoistych zagadnień, które zasługują na szczegółową analizę badawczą oraz poświęcenie im uwagi w formie odrębnej monografii.

Podjęta tematyka nie doczekała się dotąd w piśmiennictwie monograficznego ujęcia. Być może jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest okoliczność, że na udział zakładu ubezpieczeń w procesie karnym na podstawie art. 49 § 3 KPK należy patrzeć szerzej, niż jedynie przez pryzmat przepisów karnoprosesowych, co wymaga podkreślenia tytułem wstępnego wniosku pracy. Kompleksowe omówienie badanej problematyki wymaga podejścia interdyscyplinarnego oraz prezentacji zagadnień, które na gruncie tematyki udziału zakładów ubezpieczeń zobowiązanych do naprawienia szkody wyrządzonej przez przestępstwo w procesie karnym, sytuują się na styku prawa karnego procesowego i prawa karnego materialnego z prawem ubezpieczeniowym, prawem cywilnym materialnym, prawem cywilnym procesowym czy prawem handlowym. Przykładem wskazanej interdyscyplinarności są rudymenarne dla prezentowanej problematyki pojęcia i zagadnienia, takie jak: zakład ubezpieczeń, umowa ubezpieczenia, szkoda, regres ubezpieczeniowy, tajemnica ubezpieczeniowa, reprezentacja procesowa zakładu ubezpieczeń czy prejudycjalność prawomocnego wyroku skazującego w procesie cywilnym. Uzupełniając należy zasygnalizować, że w ramach poruszanej tematyki, analiza kwestii typowo procesowych dotyczących m.in. instytucji *gravamen*, inicjatywy dowodowej, dostępu do akt postępowania, czy realizacji funkcji procesowych również wymaga „wyjścia” poza przepisy karnoprosesowe i uwzględnienia w analizie tych instytucji specyfiki działalności prowadzonej przez zakłady ubezpieczeń.

¹ T.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.

Szersze omówienie naukowe przedmiotowej tematyki uzasadnia także praktyczna doniosłość udziału zakładów ubezpieczeń zobowiązanych do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem w procesie karnym. Wskazać należy nie tylko na potencjalne korzyści dla samego zakładu ubezpieczeń, związane z możliwością uzyskania w ramach orzeczonego obowiązku naprawienia szkody zwrotu wypłaconych na rzecz pokrzywdzonego kwot odszkodowania i zadośćuczynienia czy też to, że ustalenia prawomocnego wyroku skazującego mogą być na podstawie art. 11 ustawy z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (KPC)² wiążące dla sądu cywilnego rozpoznającego sprawę, której stroną jest zakład ubezpieczeń. W niniejszej pracy podjęto próbę wykazania, że uczestnictwo zakładów ubezpieczeń w procesie karnym może przedstawiać istotne znaczenie dla wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, mimo że podmioty te nie są naturalnie kojarzone z tą sferą. Aktywność zakładu ubezpieczeń, w zakresie przedstawionym w pracy, może bowiem wywierać wpływ na ostateczny wynik procesu. Ponadto umożliwienie zakładom ubezpieczeń udziału w procesie karnym może doprowadzić do zmniejszenia ogólnej liczby postępowań prowadzonych przez sądy powszechne w związku z koncentracją roszczeń w jednym postępowaniu.

Za podjęciem omawianej tematyki przemawia wreszcie znaczenie gospodarcze i społeczne działalności zakładów ubezpieczeń, gwarantujących realizację roszczeń odszkodowawczych na wielką skalę. Nie ulega wątpliwości, że wyjątkowy status zakładów ubezpieczeń i ich szczególna pozycja prawna zdecydowały o ich uprzywilejowanym położeniu w procesie karnym.

Zasadniczym celem niniejszej pracy jest dokonanie wszechstronnej weryfikacji sytuacji procesowej zakładu ubezpieczeń uczestniczącego w procesie karnym na podstawie art. 49 § 3 KPK. Na tym tle wymagają rozważenia m.in. następujące kwestie: z jakiego powodu ustawodawca podjął decyzję o przyznaniu zakładom ubezpieczeniom szczególnego statusu w procesie karnym, jaki jest zakres podmiotowy art. 49 § 3 KPK, w jakich rolach procesowych mogą występować zakłady ubezpieczeń, o których mowa w art. 49 § 3 KPK, a także jaki jest zakres ich uprawnień i obowiązków. Nie bez znaczenia dla sytuacji procesowej zakładu ubezpieczeń zobowiązanego do naprawienia szkody wyrządzonej przez przestępstwo w procesie karnym są również konsekwencje prawne prawomocnego wyroku karnego dla dochodzenia roszczeń przeciwko zakładom. Należy też zauważyć, że postępowania, w których na podstawie art. 49 § 3 KPK mogą uczestniczyć zakłady ubezpieczeń dotyczą szczególnej kategorii spraw. W tym wypadku ten sam czyn wywołuje skutki zarówno w prawie karnym, wypełnia bowiem znamiona przestępstwa, jak i w sferze stosunków prawa cywilnego z powodu wyrządzenia pokrzywdzonemu szkody. Ten sam czyn stanowi zatem podstawę wszczęcia postępowania karnego celem ukarania sprawcy, jak i podstawę dochodzenia roszczeń cywilnoprawnych w drodze procesu cywilnego. Na udział zakładów ubezpieczeń zobowiązanych do naprawienia szkody wyrządzonej przez przestępstwo należy zatem patrzeć również przez pryzmat prejudycjalności prawomocnego wyroku skazującego wynika-

² T.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1575 ze zm.

jącej z art. 11 zd. 1 KPC. Związanie sądu cywilnego ustaleniami prawomocnego wyroku skazującego ma szczególne znaczenie dla zakładów ubezpieczeń odpowiadających prawnie z tytułu umowy odpowiedzialności cywilnej. Dla tej grupy zakładów istotne jest również to, że orzeczenie przez sąd karny obowiązku naprawienia szkody, obowiązku zadośćuczynienia krzywdzie albo nawiązki od sprawcy na rzecz pokrzywdzonego może w pewnych przypadkach skutkować powstaniem przeciwko nim roszczenia regresowego przysługującego sprawcy. Interesy zakładu ubezpieczeń zobowiązanego do naprawienia szkody wyrządzonej przez przestępstwo mogą być zatem w takich wypadkach zbieżne z interesami oskarżonego. Na tym tle wymaga również rozważenia czy art. 49 § 3 KPK w sposób wystarczający uwzględnia korzyści, jakie dla wymiaru sprawiedliwości i zakładów ubezpieczeń mogą wynikać z ich uczestnictwa w procesie karnym, a także czy przyjęte rozwiązanie jest w pełni dostosowane do specyfiki działalności ubezpieczeniowej.

Odrębnego wyjaśnienia wymaga także struktura rozważań przedstawionych w niniejszej monografii, która została zdeterminowana przez przyjęte problemy badawcze. W rozdziale I omówiono historyczny rozwój ustawowej definicji pokrzywdzonego. Na tym tle założono, że gdyby obejmowała ona zakłady ubezpieczeń, które pokryły szkodę lub są zobowiązane do jej pokrycia, ustawodawca nie zdecydowałby się na przyjęcie dodatkowych rozwiązań dopuszczających ich udział w procesie karnym. Następnie przedstawiono historyczne kształtowanie się regulacji, uznającej zakład ubezpieczeń za pokrzywdzonego, a także podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, z jakiego powodu ustawodawca uznał, że podmiot ten powinien być traktowany jak pokrzywdzony mimo niespełnienia zasadniczych przesłanek ustawowej definicji. Rozszerzenie kręgu pokrzywdzonych o zakłady ubezpieczeń w zakresie, w jakim pokryły szkodę wyrządzoną przestępstwem, nastąpiło w okresie obowiązującego monopolu ubezpieczeniowego państwa [art. 41 § 2 ustawy z 19.4.1969 r. – Kodeks postępowania karnego (KPK z 1969 r.)³]. W związku z powyższym w rozdziale tym podjęto również próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy mimo dokonanej prywatyzacji rynku ubezpieczeń zasadne jest dalsze utrzymywanie uprzywilejowanej pozycji zakładów ubezpieczeń w procesie karnym. Rozdział ten zamykają rozważania poświęcone cywilistycznemu charakterowi art. 49 § 3 KPK, na tle podziału prawa na prawo publiczne i prawo prywatne.

Rozdział II poświęcono przede wszystkim zagadnieniu kręgu podmiotów, które na podstawie art. 49 § 3 KPK mogą występować w procesie karnym w charakterze pokrzywdzonego. Na ustalenie zakresu podmiotowego art. 49 § 3 KPK wpływa nie tylko definicja zakładu ubezpieczeń wyrażona w prawie ubezpieczeniowym, lecz również fakt istnienia po stronie konkretnego zakładu ubezpieczeń zobowiązania do pokrycia szkody wyrządzonej przez przestępstwo. Wyjaśnienie tych zagadnień wymagało szerzego odwołania się do pojęć z zakresu prawa ubezpieczeniowego i cywilnego.

W rozdziale III podjęto szczegółowe rozważania na temat sytuacji procesowej zakładów ubezpieczeń, o których mowa w art. 49 § 3 KPK. Przyjęta w art. 49 § 3 KPK

³ Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.

konwencja terminologiczna, polegająca na użyciu zwrotu „za pokrzywdzonego uważa się zakład ubezpieczeń” zamiast „pokrzywdzonym jest zakład ubezpieczeń”, może wywoływać wątpliwości co do rzeczywistego statusu procesowego tych zakładów ubezpieczeń. Z tej przyczyny rozdział ten rozpoczynają rozważania na temat ról procesowych, w jakich mogą występować wymienione w tym przepisie zakłady ubezpieczeń, na których udział w procesie karnym należało następnie spojrzeć przez pryzmat podziału funkcji procesowych. Wyjaśnienie tych kwestii miało zasadnicze znaczenie dla ustalenia zakresu uprawnień i obowiązków zakładów ubezpieczeń w postępowaniu. Należy jednocześnie zaznaczyć, że dobór omawianych w tym rozdziale zagadnień szczegółowych, dotyczących poszczególnych uprawnień i obowiązków procesowych, podyktowany został chęcią skupienia się na tych wypadkach, w których ich realizacja przez zakład ubezpieczeń może kształtować się w zasadniczo odmienny sposób niż u standardowych uczestników postępowania.

Rozdział IV poświęcono w całości zagadnieniu reprezentacji zakładów ubezpieczeń, o których mowa w art. 49 § 3 KPK w procesie karnym. Praktyczne znaczenie i jednocześnie skomplikowany charakter tego zagadnienia, wynikający z niedostosowania art. 51 § 1 KPK oraz przepisów rozdziału 9 KPK do rozwiązań przyjętych w przepisach prawa prywatnego i sposobu funkcjonowania spółek prawa handlowego oraz innych jednostek organizacyjnych w obrocie gospodarczym, zdecydowały o poświęceniu mu w całości odrębnego rozdziału.

W rozdziale V przedstawiono konsekwencje, jakie mogą wynikać z przeprowadzonego postępowania karnego dla dochodzenia roszczeń przeciwko zakładom ubezpieczeń. Poruszone w tym rozdziale kwestie dotyczą przede wszystkim prejudycjalności prawomocnego wyroku skazującego oraz możliwości orzekania w procesie karnym w przedmiocie roszczeń cywilnych względem sprawców posiadających ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej.

W rozdziale VI omówiono propozycje zmian legislacyjnych, które miałyby na celu dostosowanie przepisów prawno-karnych do specyfiki ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej (ubezpieczenie OC). Rozdział ten zawiera ponadto autorską propozycję zmian KPK, która stanowi podsumowanie dostrzeżonych w pracy problemów wynikających z nieuwzględnienia w art. 49 § 3 KPK przypadków zbieżności interesów zakładu ubezpieczeń z interesami oskarżonego.

Jednocześnie zaznaczenia wymaga, że poza zakresem przedmiotowej monografii znajduje się problematyka poświęcona udziałowi w procesie karnym zakładów ubezpieczeń bezpośrednio pokrzywdzonych przestępstwem. Niewątpliwie jednak część zagadnień poruszanych w pracy znajduje zastosowanie do wszystkich zakładów ubezpieczeń, niezależnie od charakteru ich uczestnictwa w postępowaniu. Ponadto z uwagi na zakres pracy, nie poruszono w niej odrębnie zagadnień dotyczących udziału zakładów ubezpieczeń w postępowaniu w sprawach o wykroczenia. Zgodnie jednak z art. 25

§ 3 ustawy z 24.8.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia⁴, do pokrzywdzonego stosuje się odpowiednio art. 49 § 3 KPK.

Odrębnego odniesienia wymagają również uwzględnione metody badawcze. Podstawową metodą badawczą zastosowaną w niniejszej pracy jest metoda dogmatyczna. Posłużyła ona szczegółowej analizie stanu prawnego. Wybór tej metody zdeterminowany został przez wybór tematu pracy oraz występujących problemów badawczych. Obok metody dogmatycznej, w celu przedstawienia rozwoju ustawowej definicji pokrzywdzonego, a także genezy wprowadzenia do ustawy karnoprocesowej rozwiązania, polegającego na uznaniu zakładu ubezpieczeń, niebędącego pokrzywdzonym w rozumieniu materialnoprawnej definicji przestępstwa, za pokrzywdzonego, wykorzystano również metodę historyczną.

Zgodnie z pierwotnym założeniem niniejsza praca miała mieć również charakter empiryczny. W tym celu autorka wystąpiła do wszystkich sądów rejonowych umiejscowionych w Warszawie z wnioskiem o udostępnienie informacji publicznej w zakresie liczby postępowań sądowych prowadzonych przez sąd jako sąd pierwszej instancji w sprawach o:

- 1) czyny z art. 177 § 1 i 2 ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks karny (KK)⁵, zakończonych prawomocnie w latach 2013–2017, z podziałem na poszczególne lata;
- 2) czyny z art. 177 § 1 i 2 KK, zakończonych prawomocnie w latach 2013–2017, w których w charakterze oskarżyciela posiłkowego lub pokrzywdzonego uczestniczyły zakłady ubezpieczeń z podziałem na poszczególne lata i ze wskazaniem sygnatur poszczególnych postępowań;
- 3) czyn z art. 279 § 1 KK, zakończonych prawomocnie w latach 2013–2017, z podziałem na poszczególne lata;
- 4) o czyn z art. 279 § 1 KK, zakończonych prawomocnie w latach 2013–2017, w których w charakterze oskarżyciela posiłkowego lub pokrzywdzonego uczestniczyły zakłady ubezpieczeń z podziałem na poszczególne lata i ze wskazaniem sygnatur poszczególnych postępowań.

Pisma skierowane do każdego z sądów zawierały ponadto wniosek o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań aktowych dotyczących postępowań w sprawach o czyny z art. 177 § 1 i 2 i z art. 279 § 1 KK, w których w charakterze oskarżyciela posiłkowego lub pokrzywdzonego uczestniczyły zakłady ubezpieczeń (na podstawie art. 49 § 3 KPK). Dobór przestępstw – wypadku komunikacyjnego oraz kradzieży z włamaniem – podyktowany został powszechnością ich występowania oraz skalą zawieranych umów ubezpieczenia pokrywających szkody majątkowe wyrządzone tego rodzaju przestępstwami. Uzupełniająco należy dodać, że zakładowi ubezpieczeń, który pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo, o którym mowa w art. 279 § 1 KK,

⁴ T.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 457 ze zm.

⁵ T.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 ze zm.

a w pewnych przypadkach również w sprawach o czyn z art. 177 § 1 i 2 KK, przysługuje roszczenie regresowe względem sprawcy. Ponadto w postępowaniu o czyn z art. 177 § 1 lub 2 KK interesy zakładu ubezpieczeń mogą być zbieżne z interesami oskarżonego.

Zakres udzielonych informacji spowodował, że wyników przeprowadzonych badań nie można uznać za w pełni reprezentatywne⁶. Uwagę zwróciła przede wszystkim rażąca dysproporcja między wskazaną przez poszczególne sądy liczbą spraw, w których uczestniczyły zakłady ubezpieczeń, wynikająca prawdopodobnie z tego, że urzędzenia ewidencyjne nie rejestrują informacji o zakładach ubezpieczeń uczestniczących w postępowaniu na podstawie art. 49 § 3 KPK. W związku z powyższym, udzielenie przez poszczególne sądy rzetelnej odpowiedzi na zadane pytania wymagałoby dokonania weryfikacji wszystkich spraw o dany czyn i sprawdzenia, czy w tych postępowaniach w charakterze oskarżyciela posiłkowego lub pokrzywdzonego uczestniczyły zakłady ubezpieczeń. Ponadto łączna liczba zbadanych spraw nie odpowiadała łącznej liczbie spraw, które na podstawie przedstawionych przez sądy danych mogły podlegać badaniu. Na ograniczoną liczbę zbadanych spraw wpłynęło m.in. to, że w kilkunastu przypadkach akta zostały wypożyczone na potrzeby postępowań cywilnych z udziałem zakładu ubezpieczeń. Natomiast w przypadku części przebadanych spraw aktywność zakładu ubezpieczeń ograniczała się jedynie do wystąpienia do sądu z pismem zawierającym pytanie o aktualny stan sprawy albo informację o wysokości wypłaconego odszkodowania lub zadośćuczynienia. W związku z powyższym, w niniejszej monografii odstąpiono od szczegółowego podsumowania wyników badań aktowych. Niemniej jednak, z uwagi na pomocniczy charakter wszelkich przykładów praktycznych, pewne spostrzeżenia zostały uwzględnione w toku omawiania zagadnień poruszanych w pracy.

Uzupełniająco należy dodać, że przedmiotowa praca nie ma charakteru porównawczego. Jedynie w zakresie uznanym za niezbędny przytoczono rozwiązania obowiązujące w systemach innych krajów. Rezygnacja z metody porównawczej podyktowana została złożonością podjętej tematyki na gruncie samego prawa polskiego. Rzetelne porównanie rozwiązania przyjętego w polskim procesie karnym z tymi obowiązującymi w innych porządkach prawnych wymagałoby podobnego kompleksowego podejścia interdyscyplinarnego i analizy ewentualnych odmienności systemowych, dotyczących zagadnień takich jak: regres ubezpieczeniowy, *actio directa* w ubezpieczeniach odpowiedzialności cywilnej, czy wpływ wyroku karnego na orzecznictwo sądów cywilnych. Dogłębna analiza komparatystyczna w tym zakresie stanowi niewątpliwie cel pożądany, lecz jego realizacja wymagałaby odrębnego opracowania. Rozwiązanie, polegające na przyznaniu zakładowi ubezpieczeń uprawnień pokrzywdzonego w polskim procesie karnym jest na tyle wyjątkowe, że uzasadnione jest integralne skupienie na nim uwagi.

⁶ Ostatecznie analizie poddano akta 34 spraw (19 o czyn z art. 279 § 1 KK oraz 15 o czyn z art. 177 § 1 i 2 KK) z 53 wskazanych przez sądy spraw, które mogły podlegać badaniu.

Niniejsza monografia stanowi nieznacznie zmodyfikowaną wersję rozprawy doktorskiej obronionej z wyróżnieniem na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. W tym miejscu chciałabym złożyć serdeczne podziękowania osobom, bez których rozprawa doktorska i niniejsza monografia nigdy by nie powstały. Szczególne podziękowania kieruję do promotorki pracy doktorskiej – Pani Profesor *Marii Rogackiej-Rzewnickiej*, Kierownik Zakładu Postępowania Karnego – za wsparcie merytoryczne, okazaną mi pomoc i zaufanie. Wyrazy wdzięczności kieruję również do recenzentów mojej pracy doktorskiej – Pani Profesor *Katarzyny Dudki* oraz Pana Profesora *Radosława Olszewskiego*, którzy swoimi cennymi uwagami i wskazówkami mieli wpływ na ostateczny kształt niniejszej monografii. Dziękuję także Pani Doktor *Katarzynie Girdwoyń* za nieustające wsparcie oraz zainteresowanie mnie procesem karnym i pracą naukową. Serdeczne podziękowania kieruję wreszcie do moich Najbliższych, bez których wsparcia i wyrozumiałości moja rozprawa doktorska nigdy by nie powstała.

Warszawa, czerwiec 2021 r.

Anna Grochowska-Wasilewska

[Przejdź do księgarni →](#)

ksiegarnia.beck.pl